

LIBRIS

We know
books

Ștefan Bolea

INTRODUCERE ÎN NIHILISM

*Ediția a II-a,
revizuită și adăugită*

E I K O N

București, 2024

Abrevieri	9
Operele lui Friedrich Nietzsche	9
Bibliografia primară	10
Preambul.....	11
I. ONTOLOGIA NEGĂȚIEI	13
Introducere	15
Structură.....	15
Ce este nihilismul?.....	15
Problematică	18
Capitolul 1. Schizo-dialectica: Kierkegaard	21
Frică și cutremur (1843).....	24
Conceptul de anxietate (1844)	26
Boala de moarte (1849).....	28
Capitolul 2. Nihilismul teoretizat: Nietzsche.....	32
Voința de putere (1882-1888)	33
Așa grăit-a Zarathustra (1883-1885).....	40
Capitolul 3. Antiomul și apocalipsa imanentă: Lautréamont	51
Cânturile lui Maldoror (1869)	52
Capitolul 4. Antiraționalul: Rimbaud	74
Un anotimp în infern (1873).....	75
Capitolul 5. Unicitatea Eului: Stirner	85
Unicul și personalitatea sa (1844)	86
Capitolul 6. Conceptul de libertate: Bakunin	96
Dumnezeu și Statul (1871).....	98
Concluzii.....	105
II. INTRODUCERE ÎN NIHILISMUL NIETZSCHEAN	107
Avant-propos.....	109
Introducere	111

Tipologia nihilismului.....	111
Două modalități de abordare a nihilismului.....	119
Capitolul 1. Voința de putere.....	121
Proiectul <i>Voinței de putere</i>	121
Prezentarea conceptului.....	124
Critica lui Schopenhauer.....	132
Raporturile voinței de putere.....	140
Voința în raport cu durerea.....	140
Voința în raport cu timpul.....	147
Capitolul 2. Supraomul.....	153
Semnificația termenului.....	153
Prezentarea conceptului.....	156
Antropologia.....	162
Supraomul și ultimul om.....	169
Capitolul 3. Eterna reîntoarcere.....	176
Prezentarea conceptului.....	176
Duplicitatea eternei reîntoarceri.....	182
Raportul dintre nihilism și eterna reîntoarcere.....	182
Tensiune. Neutralizarea extremelor.....	186
Concluzii.....	193
Anexe	195
Calea anarhistă (fragment) (2015).....	197
Psihopomp (2012).....	204
Die Toten reiten schnell (2000).....	206
Ich will gekreuzigt sein (2000).....	208
Bibliografie	211
Bibliografie primară.....	211
Bibliografie secundară.....	213
Alte resurse.....	220

LIBRIS

We know
books

I.
ONTOLOGIA
NEGATIEI

Structură

Nihilismul (în filosofie, literatură și politică) face obiectul lucrării de față. Tratarea este, în general, comparativistă și premisele discursului sunt, în principal, filosofice. În gândirea secolului al XIX-lea, discipolul infidel al lui Hegel (Kierkegaard) și discipolul infidel al lui Schopenhauer (Nietzsche) sunt creatorii unei noi tendințe filosofice, iraționaliste, descentrate, polimorfe, premergătoare antimetafizicii. În literatură, cazurile lui Lautréamont și Rimbaud sunt relevante pentru antiumanismul lor și pentru orientarea lor pre-psihanalitică. În istoria doctrinelor politice, anarhismul a fost, desigur, cea mai violentă expresie a punerii în discuție a legitimității statului. Stirner, cu discursul său egocentrist, frizând solipsismul psihotic și Bakunin, cu deconstrucția legitimității religioase și anti-autoritarismul său vehement, au fost luați în considerare. Dacă ar fi să evidențiem o constantă a discursului nihilist, aceasta ar fi *vitalitatea*: pesimismul activ, *pozitiv*, intuit de Jean Delumeau în constituția mentalității grecești. Textele studiate au un ritm vivace, ușor nevrozat, chiar și atunci (mai ales atunci) când subiectul e unul întunecat. Autorii își păstrează tonusul în pustiuri ontice.

Ce este nihilismul?

Să dăm trei definiții ale nihilismului, fiecare acoperind partiții diferite în dinamica acestui concept polisemantic și ambiguu.

Nihilismul este concepția că toate valorile sunt nefundamentate și nimic nu poate fi cunoscut sau comunicat. Este deseori asociat cu pesimismul extrem și cu un scepticism radical care condamnă existența. Un nihilist adevărat nu va crede în nimic, nu va avea loialități și nici un scop, în afara unui posibil impuls de a distruge [...]. În secolul al XX-lea, teme nihiliste – insuccesul epistemologiei, distrugerea valorii și lipsa de scop cosmică – au preocupat artiștii, criticii sociali și filosofil. În anii '50, de pildă, existențialiștii au popularizat principiile ale nihilismului, în încercarea de a-i diminua potențialul distructiv. La sfârșitul secolului, disperarea existențială ca răspuns al nihilismului a făcut locul unei atitudini indiferente, adesea asociată cu antifundaționismul. (Pratt 2001)

Reținem asocierea nihilismului cu îndoiala sceptică, cu pesimismul extrem și cu existențialismul, pe care în altă parte (Bolea 2014, 65) îl defineam ca pe medicul sufletesc al unui univers „infectat” cu nihilism. Curentul studiat poate fi definit și prin asociere cu Ființa. Vom distinge între un nihilism *metafizic* (negarea substanței), unul *logico-gnoseologic* (negarea cunoașterii și a adevărului) și unul *moral-politic* (negarea normei și a datoriei).

[Nihilismul este] o doctrină care tinde să nege realitatea ființei sau orice ordine a ei, în sens teoretic sau practic. [...] Se face distincție între *un nihilism metafizic*, negator al realității substanțiale (ca reprezentant al acestei forme de nihilism fenomenist este invocat Gorgias), *un nihilism logico-gnoseologic*, care refuză să atribuie adevărului orice valoare obiectivă, apropiat de scepticism, și *un nihilism moral-politic*, consecință a primelor două forme și care contestă orice normă și obligație socială. (*Enciclopedia Filosofica apud Diaconu 1996, 15-6*)

Definiția următoare ne ajută să înțelegem atmosfera romanului *Părinți și copii* (1862) de Turgheniev, care-l are ca protagonist pe nihilistul Bazarov.

Nihilismul (din latină, *nihil* = „nimic”) a fost la origine o filosofie a scepticismului moral și psihologic, care a apărut în Rusia secolului al XIX-lea, în primii ani de domnie a țarului Alexandru al II-lea. [...] Nihilismul a reprezentat o formă brutală de pozitivism și materialism, o revoltă împotriva ordinii sociale stabilite, negând autoritatea reprezentată de stat, biserică sau de familie. Își baza credințele strict pe faptul științific; știința devenind leacul pentru toate problemele sociale. Toate relele, cred nihilistii, se trag dintr-o singură sursă – ignoranța – pe care doar știința o poate înlătura. (*Encyclopedia Britannica* 2020)

Aceste definiții au doar o valoare orientativă. Mai însemnată pentru tratarea conceptului este problematica sa. Interpretarea noastră (care merge pe „axa” Nietzsche-Heidegger) pornește de la premisa conjuncției filosofie cu literatura și psihologia. În pofida faptului că orice definiție este o falsificare „trădătoare”, un joc de cuvinte fantomatic, care ne îndepărtează de „Real”, aș vrea să propun o definiție proprie a nihilismului.

În viziunea mea, nihilismul este un mod de a chestiona (citește: *a desființa*) divinitatea („Dumnezeu a murit.” – Nietzsche), omul („Am fost om și acum nu mai sunt.” – Cioran) și lumea („Lumea este chiar *iadul*, iar ființele umane sunt, pe de o parte, sufletele torturate și pe de alta, diavolii lor.” – Schopenhauer). Moartea este componenta cheie a nihilismului, iar acesta poate fi conceput ca tanatologie, ca mod-de-a-fi-cu-neființa. Diferența dintre

nihilism și existențialism rezidă în relația cu moartea. Dacă ultimul folosește moartea pentru a trezi existentul, ca în *Moartea lui Ivan Ilici* sau *Ikiru*, primul se autorelevă ca *desemnificator* al vieții din perspectiva morții: ce sens are această viață când toți dintre noi, chiar și cei excepționali, chiar și Zeul, suntem pre-cadavre? Diferența dintre nihilism și anarhism constă în faptul că cel dintâi este terorism *teoretic* (nihilismul nu se înjosește la acțiune, renunță la „fructul faptei”), iar cel din urmă nu poate fi înțeles ca separat de acțiune în lumea *reală*. Diferența dintre nihilism și ateism este aidoma distincției dintre indiferența scientistă („Dumnezeu nu există. Și ce? Avem știință și tehnologie. Avem etica noastră, nu cea de acum de 2000 de ani.”) și ura pentru cel pe care în alte circumstanțe l-ai fi iubit („Dumnezeu a murit. Și noi l-am omorât.” – „Nu, eu l-am omorât.”). Nihilismul poate fi înțeles ca pre-antinihilism, ceea ce înseamnă că la capătul său e fie sinuciderea, fie nebunia, fie conversiunea (nu neapărat în sens teologic). Rădăcina mistică a nihilismului ni-l dezvăluie ca modalitatea extremă de a forța cu arma în mână revenirea în Grădina Eden.

Problematică

1. Nihilismul propune un scepticism radical și o critică la modul absolut a valorilor, dar este o credință relativă față de sine. El se automenajează, pentru că s-ar autoanula dacă și-ar aplica principiile „pe propria piele”. Cu alte cuvinte, nihilismul teoretizează un implicit. Este, ca toate celelalte teorii din corpul metafizicii, susceptibil la relativizare. Dacă accepți implicitul, „mântuirea” (corpusul metodologic) e garantată.

2. Nihilismul nu are o mare valoare pozitivă. El este indispensabil ca instanță critică, în momentele de criză, atunci când academismul sau decadența ating cote maxime. Amorfismul slăbiciunii și degenerescența mentală sunt întâmpinate cu violență, fiind negate la modul absolut. O mare secătuire a forțelor, un mare reflex gol al științei, al artei sau al filosofiei, o devalorizare evidentă – toate acestea sunt blamate la modul inchizitorial. Iată deci una din componentele etice ale nihilismului: acest refuz de a pactiza cu mizeria, cu decadența, cu sterilitatea. Desigur, disputa nihilistă nu este o înfruntare între *gentlemen*. Nihilismul se bazează pe un absolutism (pe care nu îl aplică asupra sa), nu are o facultate echilibrată de estimare și aneantizează totul în calea sa. Acest purism nihilist este aproape fascist: dacă Răul nu poate fi îndreptat, trebuie imolat.

3. Priveșc nihilismul ca pe un instrument de lucru. El servește scopului de a elimina ceva inefficient, expirat, dar care refuză să dea seama de decadența sa actuală; el trebuie abandonat, odată ce obiectul criticii a fost distrus, a încetat să mai existe ca sursă de slăbiciune, decadență. Nihilismul este un instrument – el aneantizează valorile corupte, lasă un gol *rodnic*, în măsura în care acel spațiu gol poate fi umplut (cu altceva decât nihilismul).

4. Prima etapă este cea a nihilismului pasiv. Acesta țintește spre propria sa autoanulare. Este regresiv, încărcat cu nostalgie, regret, resentimente după un Cer gol. Nihilismul pasiv îl alimentează pe cel activ, care trimite totul în vid. Nihilismul activ reamenajează spațiul, îl golește.¹ Este

¹ „Nihilismul extrem, dar activ, evacuează valorile prevalente anterior odată cu «spațiul» lor (suprasensibilul) și în vidul acesta aranjează mai întâi posibilitățile unei noi instituirii a valorilor” (Heidegger 2001, 174).

prospectiv și utopic. Nihilismul activ curăță totul, inclusiv nihilismul pasiv. Nihilismul pasiv îl alimentează cu violență. (Această transmutație este reprezentată în literatură prin trecerea de la simbolism la suprarealism²). Nihilismul pasiv pregătește Criza, cel activ conduce la colaps.

5. Nihilismul activ rupe ciclul, este ultima verigă din lanț, el desăvârșește un stadiu, completează o eră. După succesul nihilismului activ, sistemele ideatice ajung la o cotitură, la un „punct de solstițiu”³ (simbologia *orei zero*⁴ în nihilism). Nihilismul activ este un sfârșit-început, în sensul în care după ora zero, dispare *nevoia* de nihilism.

6. Des-*ființarea* nihilistă, făcută la modul absolut, „devalorizează valorile” (mai bine zis, le ne-numește, le anulează numele), cu scopul de a oblitera posibilitatea folosirii lor greșite. Nihilismul nu dă și o resemnificare – ci numai o *disemnificare*.

² Pentru orice curent/doctrină, ce vrea să demoleze totul (ce are pretenția că fără distrugerea fundamentală, nu se mai poate crea nimic), suprarealismul este un clasicism fondator.

³ „Ș-astăzi punctul de solstițiu a sosit în omenire.

Din mărire la cădere, din cădere la mărire

Astfel vezi roata istoriei întorcând schițele ei;

În zădar palizi, siniștri, o privesc cugetătorii

Și vor cursul să-l abată... Combinații iluzorii

E apus de Zeitate ș-asfințire de idei” (Eminescu 1993, 124).

⁴ „HAMM: Cât e ceasul?

CLOV: Ca de obicei.

HAMM: Te-ai uitat?

CLOV: Da.

HAMM: Și?

HAMM: Ora zero.” (Beckett 2007, 219)

SCHIZO-DIALECTICA: KIERKEGAARD

„Totul doarme; doar morții se ridică din morminte și trăiesc din nou. Numai că eu nu sunt mort, astfel nu mă pot trezi din nou la viață; chiar dacă aș fi mort, n-aș putea să reasc, pentru că n-am trăit niciodată...” Acest pasaj, din *Stadiile* lui Kierkegaard (1991, 211), relevă perfect mentalitatea nihilistă a scriitorului danez. Stilul lui metaforic, paradoxal, oximoronic ilustrează aptitudinile sale poetice. Există comentatori kierkegaardieni care îi refuză autorului danez atribuția de filosof. Este un fapt că precum Schopenhauer sau Cioran, Kierkegaard are o structură prea originală pentru a fi doar filosof. Paginile sale de jurnal – și nu numai – sunt învecinate cu literatura. Acest lucru și interesul pentru *existență* sunt probabil motivele pentru care Kierkegaard, a fost receptat cu entuziasm de antimetafizicieni ca Heidegger, Șestov sau Cioran sau de literați precum Fondane sau Camus.

Din acest prim citat reținem în afară de atmosfera romantică sau chiar gotică (care prezintă similitudini cu cea a poemului dramatic byronian *Manfred*), care e aidoma lichidului amniotic în care e imersat mesajul, două idei: o inversare a situației reale („morții trăiesc”), care antrenează nuanță de regret tanatofil („dar eu nu sunt mort...”) și un sentiment tragic de inutilitate a existenței („n-am trăit niciodată”). Cheia acestui pasaj este sentimentul de inadecvare, care provoacă meditația asupra inutilității și regretul personajului auctorial. De asemenea, inadecvarea își are suport în sentimentul de înstrăinare al

naratorului, în distanțarea față de propria sa persoană. Am putea extrage, de altfel, din citatul de mai sus narcisismul care nu exclude ura-de-sine (în sensul evidențiat de Erich Fromm) și masochismul, pe care Kierkegaard, îl manifestă în *Boala de moarte*, fără a-l numi.

Cazul lui Kierkegaard este fascinant pentru că între viața și opera sa există corespondențe foarte precise. Copilăria sa traumatizată de personalitatea puternică a unui tată care se credea urmărit de un blestem i-a insuflat sentimentul vinovăției; logodna ruptă cu Regine Olsen din motive ambivalente i-a inspirat pagini de un donjuanism strălucitor precum cele din *Jurnalul seducătorului* sau oarecum antifeministe, ca, de pildă, cele din *Boala de moarte*. De asemenea, scandalul *Corsarului* este decisiv pentru „sentimentul aproape paranoic de izolare” (Gardiner 1997, 12), ce l-a încercat spre sfârșitul vieții.

Nu este totuși momentul să facem o psihanaliză a vieții lui Kierkegaard; ni se pare mai rodnic să ne oprim asupra vieții ideilor sale. În anii 1830, când Kierkegaard ajungea la maturitate, filosofia era acaparată de idealismul german. Fichte, Schelling⁵ și, mai ales, Hegel dominau scena filosofică⁶. Kierkegaard le reproșa acestora că omul nu este o abstracție, ci un existent concret. Constructelor complicate ale idealismului german le substituie o filosofie a existentului, cu determinațiile sale esențiale, cum ar fi anxietatea, disperarea, păcatul, vina.

La fel ca pentru Schopenhauer, principalul său adversar filosofic a fost Hegel. Interesant e că tezele de bază

⁵ Ale cărui cursuri le audiase la Berlin.

⁶ Trebuie să așteptăm încă 18 ani pentru ca Schopenhauer să fie descoperit.

ale filosofului danez sunt expuse tocmai în termeni hegelieni, în dialectica prezentată în *Fenoménologia spiritului*, tocmai pentru ca replica lui să fie nemijlocită. Care sunt reproșurile pe care i le-aduce Kierkegaard lui Hegel? Primul a fost amintit: existența a fost uitată în dauna unui construct abstract, irelevant pentru individ. Al doilea ar fi acesta: hegelianismul nu mai are loc pentru individul existent, înglobându-l în sistemul său totalitar și vorace⁷. Individul devine o ființă fantasmagorică, „derealizată” în filosofia hegeliană.

Iar acum o referire importantă la metodele celor doi: Hegel se folosește de metoda dialectică, sinteza fiind rezultatul unei teze și a unei antiteze. La el cele două contradicții se dizolvau, erau mediate în sinteză. Kierkegaard nu crede în această sinteză; pentru a trece de la un stadiu la altul, avem nevoie de *salt*, de rupere, de conversiune. Kierkegaard folosește o dialectică a discontinuității. Sinteza nu este o împăcare a contradicțiilor, ci degradarea lor. *Coincidentia oppositorum* ne este refuzată dacă apelăm la sinteză, căci adevărata cunoaștere are nevoie de tensiuni, de contraste, cum are nevoie de salturile dialectice. Am făcut acest excurs pentru a înțelege metoda kierkegaardiană, incomprehensibilă în afara criticii idealismului

⁷ „Îmi amintesc experiența unui sentiment de mare calm atunci când citeam Hegel în structura impersonală a Bibliotecii Naționale în august 1940. Dar odată ce am ieșit din nou în stradă, în viața mea, sub un cer real, sistemul nu mai mi-era de folos: ceea ce îmi oferise, sub perspectiva infinitului, era consolarea morții; și eu voiam să trăiesc din nou în mijlocul oamenilor vii. Eu cred că, din contră, existențialismul nu oferă cititorului consolarea unei evaziuni abstracte: existențialismul nu propune o evaziune. Dimpotrivă, etica sa este experimentată în adevărul vieții și ea apare ca singurul proiect de salvare pe care îl putem adresa oamenilor” (Beauvoir 1976, 158-9).

german și, în special, a hegelianismului. Ideea dialecticii discontinuității ne va fi de folos în înțelegerea textelor gânditorului danez.

Frică și cutremur (1843)

Frică și cutremur, subintitulată *Lirică dialectică*, semnată cu pseudonimul Johannes de Silentio, are un conținut provocator. În *Pre-dispunere* este povestit de patru ori, de fiecare dată punându-se accentul pe alt element, episodul biblic al testului sau al ordaliei la care este supus Avraam. Dumnezeu îi poruncește lui Avraam să-șiucidă fiul, pe Isaac și este oprit în ultima clipă (în momentul „ridicării cuțitul”).

Ideea principală a cărții este următoarea: există împrejurări când stadiul etic poate fi abolit de cel religios, exemplul prin excelență constituindu-l cazul lui Avraam. Suspendarea eticului „subminează încrederea în toate valorizările noastre” (Gardiner 1997, 83) și anunță un „nihilism moral”. Ni se pare îndreptățită opinia lui Gardiner, pentru că, privind ecuația algebrică a ordaliei lui Avraam avem justificarea unei crime. Mădălina Diaconu amintește și soluția dată de Kant acestei (false) dileme („Ar trebui să-l ascult pe Dumnezeu când îmi ordonă să-mi omor copilul?”):

Dacă Dumnezeu i-ar vorbi unui om, omul nu ar putea niciodată ști că i-a vorbit chiar El. Este total imposibil pentru un om să perceapă infinitul prin simțurile sale, să-l distingă de ființele sensibile și să-l recunoască ca atare. Dar în anumite cazuri, omul poate fi sigur că vocea pe care o aude *nu* este a lui Dumnezeu; pentru că dacă vocea îi comandă să

execute ceva contrar legii morale, atunci oricât de maiestuoasă ar fi apariția, el trebuie s-o considere o iluzie [...] Putem folosi, ca exemplu, mitul sacrificiul pe care Avraam trebuia să-l înfăptuiască prin masacrarea și arderea propriului fiu la ordinul lui Dumnezeu (bietul copil, fără s-o știe, adusese lemn pentru foc). Avraam ar fi trebuit să-i relice acestei pretins voci divine: „Sunt sigur că nu ar trebui să-miucid fiul cel bun. Dar că tu, această apariție, ești Dumnezeu – de aceasta nu sunt sigur, și nu pot fi niciodată, nici chiar dacă această voce ar coborî din cerul vizibil. (Kant 1992, 115)⁸

Am putea spune că judecata lui Kierkegaard asupra religiei se bazează pe categoria *îngrozitorului* și aici se apropie de concepția lui Șestov. Este *îngrozitor* ceea ce i-a cerut Dumnezeu lui Avraam să facă, este *îngrozitor* ceea ce Avraam era gata să facă, dar poate tocmai creștinismul este *îngrozitor* în esența lui. Kierkegaard are o justificare pentru „nihilismul moral”, nefiind unul gratuit. Șocul este menit să-i trezească pe contemporanii săi din letargia lor spirituală, din coma lor, din somnul lor tihnit. Pentru că revelația înseamnă trezire, ne arată Șestov. Gratuitatea, trivialitatea și lipsa de angajare cu care priveau contemporanii săi creștinismul este tocmai justificarea apologului lui Avraam.

Pentru că este îngrozitor să ai un suflet, este îngrozitor să ai un spirit, dar este mai *groaznic* să nu fi conștient de ele. Pentru Kierkegaard, nașterea este a doua

⁸ V. și Martin Buber (1958, 251-2): „În ce privește ... *suspendarea* conștiinței etice, problema problemelor care ia precedență originară este: Ți s-a adresat Absolutul sau una din maimuțele sale? [...] Moloh poate imita vocea lui Dumnezeu.” V. și Bolea (2019b, 258-294).